ЎЗБЕКИСТОН УЙ-МУЗЕЙЛАРИДА РЕКОНСТРУКЦИЯ ЖАРАЁНЛАРИ: ТАРИХИЙ МЕРОСНИ САҚЛАШ ВА МУЗЕЙЛАШТИРИШ МУАММОЛАРИ

Мирхусанова Дилобар
Камолиддин Беҳзод номидаги Миллий рассомлик ва дизайн институти мустақил изланувчиси
DOI: 10.67620/artdsgn.690028

Аннотация. *Мақолада Ўзбекистондаги уй-музейларда амалга оширилаётган реконструкция ва таъмирлаш жараёнлари, уларнинг тарихий-маданий меросни сақлашдаги ўрни ҳамда музейлаштириш амалиётида юзага келаётган муаммолар таҳлил қилинади. Тадқиқотда уй-музей тушунчасининг назарий асослари, халқаро консервация меъёрлари ва миллий қонунчилик негизида реконструкциянинг мақбул чегаралари белгиланади. Тошкент, Бухоро, Қўқон ва бошқа шаҳарлардаги уй-музейлар мисолида аутентикликни сақлаш, меморий муҳит ва интерьерни қайта тиклаш, экспозиция яратиш ҳамда замонавий технологияларни қўллаш масалалари ёритилади. Хулосада уй-музейларни реконструкция қилишнинг илмий асосланган моделини яратиш бўйича таклифлар берилади.*

Калит сўзлар: *уй-музей, реконструкция, реставрация, музейлаштириш, аутентиклик, тарихий интерьер, моддий маданий мерос, мемориал музей, консервация.*

Аннотация. *Процессы реконструкции в домах-музеях Узбекистана: проблемы сохранения исторического наследия и музеефикации*

В статье анализируются процессы реконструкции и реставрации в домах-музеях Узбекистана, их роль в сохранении историко-культурного наследия и проблемы, возникающие в практике музеефикации. На основе международных принципов консервации и национального законодательства определяются допустимые пределы реконструкции. На примере домов-музеев Ташкента, Бухары, Коканда и других городов рассматриваются вопросы сохранения подлинности, воссоздания архитектурной среды и интерьера, построения экспозиции и применения современных технологий. Предлагается научно обоснованная модель реконструкции домов-музеев.

Ключевые слова: *дом-музей, реконструкция, реставрация, музеефикация, подлинность, исторический интерьер, мемориальный музей, консервация.*

Abstract. *Reconstruction Processes in House Museums of Uzbekistan: Problems of Heritage Preservation and Musealization*

The article examines reconstruction and restoration processes in house museums of Uzbekistan, their role in safeguarding historical and cultural heritage, and the problems arising in musealization practice. Drawing on international conservation principles and national legislation, the study defines acceptable limits of reconstruction. Using house museums in Tashkent, Bukhara, Kokand and other cities as case studies, it addresses authenticity, the

recreation of architectural setting and interiors, exhibition design, and the use of digital technologies. A research-based model for the reconstruction of house museums is proposed.

Keywords: *house museum, reconstruction, restoration, musealization, authenticity, historic interior, memorial museum, conservation.*

Уй-музейлар музей тармоғининг энг нозик ва айни пайтда энг кўп таъсирга учрайдиган тури ҳисобланади. Уларда музей предмети фақат витринадаги ашё эмас, балки бинонинг ўзи, хоналарнинг жойлашуви, ҳовли, боғ, ёруғлик ва ҳатто ҳаво ҳарорати ҳам мемориал муҳитнинг таркибий қисмига айланади. Шу сабабли уй-музейдаги ҳар қандай таъмирлаш ёки реконструкция фақат қурилиш вазифаси эмас, балки тарихий хотирага бевосита аралашувдир.

Сўнгги йилларда Ўзбекистонда уй-музейларни қайта таъмирлаш ва янгилаш жараёни сезиларли даражада жадаллашди. 2019 йилда Абдулла Қодирий уй-музейи ташкил этилди, 2025 йилда Ғафур Ғулом ва Ойбек уй-музейларини мукаммал таъмирлаш лойиҳалари маъқулланди, 2026 йилда эса Сергей Есенин, Муҳтор Ашрафий ва Юнус Ражабий уй-музейларида кенг кўламли реставрация ишлари олиб борилмоқда. Бу жараён музейлар моддий-техник базасини замонавийлаштириш имконини бериш билан бирга, аутентикликни сақлаш, мемориал интерьерни асраш, жамоатчилик назорати ва илмий асосланганлик масалаларини ҳам кун тартибига қўйди.

Уй-музей тушунчасининг назарий асослари халқаро музейшуносликда атрофлича ишланган. Италиялик тадқиқотчи Р. Павони ICOM ҳузуридаги DEMHIST қўмитаси доирасида тарихий уй-музейларнинг типологиясини таклиф этиб, уларни шахс хотирасига бағишланган, муайян даврни намоён этувчи, бадиий коллекцияга эга, ижтимоий қатлам турмушини акс эттирувчи каби тоифаларга ажратган. Л. Янг тарихий уй-музейларнинг шаклланиш тарихини Буюк Британия ва АҚШ мисолида таҳлил қилиб, уларнинг «аура» ва «аутентиклик» тушунчаларига асосланишини кўрсатган.

Реставрация назарияси бўйича Ч. Бранди асарида илгари сурилган «мавжуд қатламни ҳурмат қилиш» ва «ўзгаришнинг қайтарилувчанлиги» тамойиллари, Ю. Йокилехто томонидан ёритилган архитектура консервациясининг тарихий эволюцияси бугунги кунда ҳам методологик таянч вазифасини бажаради. Рус музейшунослигида Т.Ю. Юренева, Э.А. Шулепова ва Е.Н. Мастеница ишларида «музейлаштириш» тушунчаси объектни музей предметига айлантириш жараёни сифатида талқин қилинган ва унинг консервация, реставрация, реконструкция ва ўзгартириш каби шакллари фарқланган.

Ўзбекистонда уй-музейлар масаласи асосан алоҳида адиблар ва арбоблар хотирасига бағишланган мақолаларда, маданий мерос объектлари тарихига оид тадқиқотларда, шунингдек илмий-амалий анжуман материалларида ёритилган. Бироқ уй-музейлардаги реконструкция жараёнларини назарий-методологик жиҳатдан тизимли таҳлил қилувчи махсус тадқиқотлар етарли эмас. Ушбу мақола айнан мана шу бўшлиқни қисман тўлдиришга қаратилган.

Уй-музей – муайян шахс ҳаёти ва фаолияти кечган ёки муайян тарихий давр турмушини акс эттирувчи турар жой биносида ташкил этилган, бино, интерьер ва мемориал предметларни ягона яхлит музей объекти сифатида сақлайдиган ва намойиш этадиган музей. Унинг бошқа музей турларидан асосий фарқи шундаки, бу ерда «жой хотираси» (genius loci) экспозициянинг асосий мазмунига айланади. Шунинг учун уй-музейда бино ва унинг атрофи музей предметининг «қобиғи» эмас, балки ўзи биринчи даражали музей предметидир.

Реконструкция жараёнини тўғри баҳолаш учун атамаларни аниқ фарқлаш лозим. Амалиётда «таъмирлаш», «реставрация» ва «реконструкция» кўпинча синоним сифатида ишлатилади, бу эса аралашув даражасини нотўғри баҳолашга олиб келади. Австралия ICOMOS қўмитасининг Бурра хартияси (1979, 2013 йилги таҳрир) ва халқаро амалиёт асосида уларни қуйидагича фарқлаш мумкин:

Аралашув тури	Мазмуни	Уй-музейда қўлланиш шарти
Консервация	Объектнинг мавжуд ҳолатини сақлаш, емирилишни тўхтатиш	Ҳар доим устувор, минимал аралашув
Реставрация	Кейинги қатламларни олиб ташлаш ёки бўлакларни қайта жойлаштириш орқали маълум ҳолатга қайтариш	Ҳужжатлар ва натура тадқиқотлари асосида
Реконструкция	Йўқолган қисмларни янги материал билан тиклаш	Фақат ишончли иконографик манба мавжуд бўлганда
Мослаштириш (адаптация)	Объектни янги функцияга мослаштириш	Мемориал зонадан ташқарида, қайтарилувчан ечимлар билан
Капитал таъмирлаш	Конструкция ва муҳандислик тизимларини алмаштириш	Реставрация лойиҳаси ва тарихий-маданий экспертизадан кейин

Халқаро меъёрий асослар орасида 1964 йилги Венеция хартияси алоҳида ўрин тутади. Унда реставрация тахминлар бошланган жойда тўхташи кераклиги, тўлдирилган қисмлар асл қисмлардан фарқланиши, турли даврлардаги қатламлар ҳурмат қилиниши қайд этилган. 1994 йилги Нара ҳужжати эса аутентикликни фақат материалнинг асллиги билан эмас, балки шакл, функция, анъана, техника, жой ва «руҳ» билан ҳам белгилаб, маданий хилма-хилликни ҳисобга олиш заруратини илгари сурди. Бу ёндашув Марказий Осиё анъанавий меъморчилиги учун айниқса муҳим, чунки пахса, ганч ва ёғоч конструкциялар табиатан даврий янгиланишни талаб қилади.

2000 йилги Рига хартияси тарихий реконструкцияни истисно ҳолат деб баҳолаб, унга фақат етарли ҳужжатлар мавжуд бўлганда ва объектнинг тарихий маъносини очиб беришга хизмат қилгандагина йўл қўйиш мумкинлигини белгилади. ICOM ҳузуридаги DEMHIST (тарихий уй-музейлар халқаро қўмитаси) эса уй-музейларда аслият, мемориал муҳит ва ташриф буюрувчилар хавфсизлиги ўртасидаги мувозанатни сақлаш бўйича тавсиялар ишлаб чиқди.

Шундай қилиб, назарий жиҳатдан уй-музейда реконструкциянинг мақбул чегараси уч мезон билан белгиланади: ҳужжатлилик (ишончли манбага таяниш), фарқланувчанлик (янги элемент аслиятдан ажралиб туриши) ва қайтарилувчанлик (аралашувни келажакда бекор қилиш имконияти).

Ўзбекистонда уй-музейлар тармоғи XX асрнинг иккинчи ярмида адиблар, санъаткорлар ва жамоат арбоблари хотирасини абадийлаштириш эҳтиёжи асосида шаклланди, мустақиллик йилларида эса миллий уйғониш ва жадидлар мероси билан боғлиқ

янги объектлар билан тўлдирилди. Ҳозирда Тошкентдаги Ойбек, Ғафур Ғулом, Юнус Ражабий, Муҳтор Ашрафий, Сергей Есенин, Абдулла Қодирий уй-музейлари, Бухородаги Файзулла Хўжаев уй-музейи, Қўқон ва бошқа шаҳарлардаги шоир ва маърифатпарварлар уй-музейлари бу тармоқнинг асосини ташкил этади. Уларнинг аксарияти XIX аср охири – XX аср ўрталарида қурилган бинода жойлашган бўлиб, бинолар қурилиш материали, конструкцияси ва муҳандислик таъминоти жиҳатидан ўзига хос ва нозик ҳисобланади.

Уй-музейларни реконструкция қилиш икки ҳуқуқий соҳа – маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва музей фаолиятини тартибга солиш кесишмасида амалга оширилади. Асосий меъёрий ҳужжатлар қуйидагилардан иборат:

Ҳужжат	Уй-музей реконструкцияси учун аҳамияти
«Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисида»ги Қонун (2001 йил 30 август, № 269-II, кейинги ўзгартиришлар билан)	Моддий маданий мерос объектига аралашув тартиби, тарихий-маданий экспертиза, фойдаланувчининг мажбуриятлари; кейинги қўшимчалар билан Маданий мерос агентлигига давлат назорати ваколати берилган
«Музейлар тўғрисида»ги Қонун (2008 йил 12 сентябрь, ЎРҚ-176)	Музей предметлари ва коллекцияларини сақлаш, музей фондини муҳофаза қилиш талаблари
Вазирлар Маҳкамасининг 2010 йил 12 апрелдаги 68-сон қарори	«Музейлар тўғрисида»ги Қонунни амалга ошириш, музейлар турлари ва фаолият тартиби
Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 18 октябрдаги 881-сон қарори	Моддий маданий мерос объектларидан фойдаланиш тартиби, фойдаланувчиларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари
Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 28 мартдаги 186-сон қарори	Абдулла Қодирий уй-музейи ва мемориал музейини ташкил этиш (мемориал объектни музейлаштиришнинг ҳуқуқий намунаси)
Президентнинг 2022 йил 27 майдаги ПҚ-261-сон қарори	Музейларда хизматлар соҳасини ривожлантириш, пуллик хизматлар ва инфратузилма

Амалиётда уй-музей биносини таъмирлаш лойиҳалари Маданий мерос агентлиги ҳузуридаги Илмий-эксперт кенгашида кўриб чиқилади. Масалан, 2025 йил 26 июнда ўтказилган Кенгаш йиғилишида Ғафур Ғулом ва Ойбек уй-музейлари биноларини мукаммал таъмирлаш ва муҳандислик коммуникацияларини янгилаш лойиҳалари маъқулланган, Бухородаги «Қадимий ҳовли» (Ҳовли Поён) объектини Жадидлар мероси давлат музейига мослаштириш лойиҳаси бўйича эса жойида ўрганиш тавсия этилган.

Шу билан бирга, меъёрий базада бир қатор бўшлиқлар сақланиб қолмоқда. Биринчидан, «уй-музей» алоҳида ҳуқуқий тоифа сифатида белгиланмаган: унинг бинолари бир вақтнинг ўзида музей ва маданий мерос объекти сифатида турли талабларга бўйсунади. Иккинчидан, мемориал интерьер (жиҳоз, безак, ашёлар жойлашуви) учун алоҳида ҳисобга олиш ва муҳофаза режими ишлаб чиқилмаган. Учинчидан, реконструкция жараёнида

жамоатчиликни хабардор қилиш ва ҳисобот бериш мажбурияти аниқ белгиланмаган. 2018 йилдаги парламент эшитувида ҳам музей-қўриқхоналар ва тарихий масканлар учун сақлаш режимларини белгиловчи ҳуқуқий механизмлар етарли эмаслиги қайд этилган эди.

Сўнгги йилларда амалга оширилган ва давом этаётган лойиҳалар таҳлили Ўзбекистонда уй-музейларни реконструкция қилишнинг уч хил сценарийси шаклланганини кўрсатади: мавжуд турар жойни музейга айлантириш, фаолият юритаётган уй-музейни капитал реставрация қилиш ва экспозицияни тўлиқ янгилаш билан боғлиқ комплекс модернизация.

Уй-музей	Ҳолат ва муддат	Асосий ечимлар	Аниқланган муаммо
Сергей Есенин уй-музейи (Тошкент)	2025 йил кузида ёпилган; дастлаб 2025 йил охиригача тугатиш режалаштирилган, янги муддат – 2026 йил охири	Юк кўтарувчи конструкцияларни мустаҳкамлаш, фасадни тарихий фотосуратлар асосида тиклаш, автоном иқлим назорати тизими	Яширин нуқсонлар, ишларнинг тўхтаб қолиши, жамоатчиликни хабардор қилмаслик
Юнус Ражабий уй-музейи (Тошкент)	2026 йил 14 сентябрдан 8 ойга ёпилган; очилиш – 2027 йил 30 май	Коллекцияларни инвентаризация қилиш, иситиш-совутиш ва муҳандислик тизимларини янгилаш, экспозицияни тўлиқ янгилаш	Мемориал экспозиция ва янги стандартлар ўртасидаги мувозанат
Муҳтор Ашрафий уй-музейи (Тошкент)	2026 йилда давом этмоқда	Фасад ва интерьерлар реставрацияси, хавфсизлик, иқлим назорати ва мультимедиа ускуналари	Мультимедианинг мемориал муҳитга интеграцияси
Ғафур Ғулом ва Ойбек уй-музейлари (Тошкент)	Лойиҳалар 2025 йил 26 июнда Илмий-эксперт кенгашида маъқулланган	Биноларни мукаммал таъмирлаш, муҳандислик коммуникацияларини янгилаш	Капитал таъмирлашда асл қатламларни сақлаш
Абдулла Қодирий уй-музейи (Тошкент)	2019 йил 27 декабрда очилган; 2020 йилги ВМ қарори билан ҳуқуқий мақоми мустаҳкамланган	Турар жойни музейлаштириш, ҳовлини интерпретация муҳитига айлантириш	Авлодлар яшаган уйни музейга ўтказиш, янги безак қатламлари
Файзулла Хўжаев уй-музейи (Бухоро)	XIX аср охири бинодаги фаолият юритаётган музей	Хоналарда XIX аср охири – XX аср бошидаги интерьерларни тиклаш	Типологик (умумлаштирилган) интерьер ва аслият чегараси

Икки бастакор уй-музейидаги лойиҳалар биноларни таъмирлаш билан бирга экспозицияни тубдан янгилашни ҳам кўзда тутади. Юнус Ражабий уй-музейида саккиз ой давомида коллекцияларни инвентаризация қилиш, иситиш, совутиш ва бошқа муҳандислик тизимларини янгилаш, экспозицияни замонавий музей стандартларига мувофиқлаштириш режалаштирилган. Муҳтор Ашрафий уй-музейида фасад ва интерьерлар реставрация қилиниб, хавфсизлик, иқлим назорати ва мультимедиа ускуналари ўрнатилмоқда.

Бу ёндашувнинг ижобий томони – реставрация ва инвентаризациянинг бир вақтда ўтказилиши, чунки бинодан вақтинча чиқарилган предметларни тўлиқ ҳисобга олиш ва консервация қилиш имконияти пайдо бўлади. Бироқ «экспозицияни тўлиқ янгилаш» мемориал уй-музейда алоҳида эҳтиёткорликни талаб қилади: бастакор ишлаган хона, унинг рояли ва асбоблари, ашёларнинг ўзаро жойлашуви ўзгаришсиз сақланиши лозим бўлган мемориал ядро ҳисобланади. Мультимедиа ва интерактив ечимлар эса бу ядродан ташқарида – кириш зонаси, кўргазма зали ёки ҳовлида жойлаштирилгани мақсадга мувофиқ.

Абдулла Қодирий уй-музейи. Адиб яшаган икки қаватли уй ва шийпон 1928–1929 йилларда ёзувчининг ўзи томонидан усталар ёрдамида қурилган ва у бу ерда 1937 йилгача яшаган. Матбуотда қайд этилишича, қатағондан кейин ҳовли ўз мақсадидан ташқари хўжалик эҳтиёжлари учун ишлатилган, 1956 йилда адиб оқлангач, фарзандларига қайтарилган, аммо узоқ вақт музей мақомини олмаган; бунинг асосий сабабларидан бири уйда адибнинг кўп сонли авлодлари истиқомат қилгани эди. Уй-музей 2019 йил 27 декабрда очилди, Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 28 мартдаги қарори билан эса унинг ҳуқуқий ва ташкилий асослари мустаҳкамланди.

Бу мисол уй-музейларни ташкил этишдаги ижтимоий ўлчовни – ворислар ҳуқуқлари ва яшаш шароитини ҳисобга олиш заруратини кўрсатади. Шу билан бирга, ҳовли деворларига ўзбек ва жаҳон адибларининг Қодирий ҳақидаги фикрлари битилган, музейда график портретлар жойлаштирилган. Бундай интерпретацион қатлам ташриф буюрувчи учун мазмунли, аммо у мемориал муҳит устига қўйилган янги қатлам эканлиги экспозиция ҳужжатларида аниқ қайд этилиши ва асл деворлар юзасига зарар етказмайдиган қайтарилувчан усулларда бажарилиши лозим.

Файзулла Хўжаев уй-музейи. Бухоронинг Ғозиён гузаридаги XIX аср охирида савдогар Убайдуллахўжа томонидан қурилган бу хонадон ташқи ва ички ҳовлиларга бўлинган, меҳмонхона, ёзги ва қишки хоналар, нақшинкор деворлар ва баланд ёғоч айвонга эга. Реставрация қилинган хоналарда XIX аср охири – XX аср бошидаги жиҳозлар, кийим-кечак ва рўзғор буюмлари асосида интерьерлар тикланган. Бу ерда реконструкция мемориал (муайян шахсга тегишли) эмас, балки типологик (давр учун хос) характерга эга. Музейшунослик нуқтаи назаридан бундай интерьерларда қайси предметлар хонадонга бевосита тегишли, қайсилари эса аналог сифатида танланганини экспозиция ва ёрлиқларда фарқлаб кўрсатиш ташриф буюрувчини чалғитмаслик учун зарур шартдир.

Ўзбекистонда уй-музейларни реконструкция қилиш жараёни сўнгги йилларда фаол босқичга кирди ва бу соҳа учун катта имкониятлар яратмоқда: бинолар мустаҳкамланмоқда, коллекциялар учун замонавий сақлаш шароитлари жорий этилмоқда, экспозициялар янгиланмоқда. Шу билан бирга, таҳлил натижалари реконструкция фақат қурилиш-таъмирлаш вазифаси сифатида қаралганда мемориал муҳит, тарихий қатламлар ва аутентиклик йўқолиши хавфи юзага келишини кўрсатди.

Тадқиқот уй-музейда бино, интерьер ва предметлар ягона музей объекти эканлигини, шу сабабли реконструкциянинг мақбул чегаралари ҳужжатлилик,

фарқланувчанлик ва қайтарилувчанлик мезонлари билан белгиланиши лозимлигини асослади. Есенин, Юнус Ражабий, Муҳтор Ашрафий, Абдулла Қодирий ва Файзулла Хўжаев уй-музейлари мисолида дастлабки тадқиқотларнинг етарли эмаслиги, мемориал ва интерпретацион қатламларнинг аралашиши, муҳандислик тизимларини жорий этиш ва жамоатчилик билан мулоқот масалалари асосий муаммолар сифатида аниқланди.

Таклиф этилган саккиз босқичли модел – комплекс тадқиқотдан мониторингача – уй-музейларни реконструкция қилишни илмий асосланган, шаффоф ва мемориал қадриятларга содиқ жараёнга айлантириш имконини беради. Ушбу ёндашув тарихий меросни келгуси авлодларга асл ҳолида етказиш билан бирга, уй-музейларнинг замонавий маданий-маърифий муассаса сифатидаги ролини мустаҳкамлашга хизмат қилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикасининг «Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисида»ги Қонуни. 30.08.2001 й., № 269-II. lex.uz
2. Ўзбекистон Республикасининг «Музейлар тўғрисида»ги Қонуни. 12.09.2008 й., ЎРҚ-176. lex.uz
3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 18 октябрдаги 881-сон қарори. norma.uz
4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 28 мартдаги 186-сон қарори. norma.uz
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 27 майдаги ПҚ-261-сон «Музейларда хизматлар соҳасини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори. anhor.uz
6. ICOMOS. International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites (The Venice Charter). Venice, 1964.
7. ICOMOS. The Nara Document on Authenticity. Nara, 1994.
8. The Riga Charter on Authenticity and Historical Reconstruction in Relationship to Cultural Heritage. Riga, 2000.
9. Australia ICOMOS. The Burra Charter: The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance. 2013.
10. Brandi C. Teoria del restauro. Roma: Edizioni di Storia e Letteratura, 1963.
11. Jokilehto J. A History of Architectural Conservation. Oxford: Butterworth-Heinemann, 1999.
12. Pavoni R. Towards a Definition and Typology of Historic House Museums // Museum International. 2001. Vol. 53, № 2. P. 16–21.
13. Young L. Historic House Museums in the United States and the United Kingdom: A History. Lanham: Rowman & Littlefield, 2017.
14. Юренева Т.Ю. Музееведение. – М.: Академический проект, 2003.
15. Основы музееведения / Отв. ред. Э.А. Шулепова. – М.: Едиториал УРСС, 2005.
16. Мастеница Е.Н. Музеефикация историко-культурного наследия России. – СПб., 2005.
17. Музейшунослик XXI асрда: тадқиқотлар, анъаналар ва инновациялар. Халқаро илмий-амалий анжуман материаллари. 2-китоб / Масъул муҳаррирлар: Ж. Исмаилова, А. Исмаилов. – Тошкент: ЎзР ФА Ўзбекистон тарихи давлат музейи, 2022. PDF
18. Ғафур Ғулом ва Ойбек уй-музейларида мукаммал таъмирлаш ишлари олиб борилади // Маданий мерос агентлиги, 15.07.2025. gov.uz
19. Стало известно, когда музей Есенина в Ташкенте снова откроет двери для посетителей // Podrobno.uz, 17.09.2026. podrobno.uz

20. Дом-музей Юнуса Раджаби в Ташкенте закроют на реставрацию // Podrobno.uz, 2026. podrobno.uz
21. Во дворце Романовых в Ташкенте откроют филиал Государственного музея искусств // WE Project, 18.07.2026 (Муҳтор Ашрафий уй-музейи реставрацияси ҳақида). weproject.media
22. Абдулла Қодирий таваллудига 127 йил: адиб яшаган уйида хотира кечаси бўлиб ўтди // Kun.uz, 10.04.2021. kun.uz
23. Абдулла Қодирийнинг ҳовлиси нега ҳали ҳам музейга айлантирилмаган? // Kun.uz, 21.02.2018. kun.uz
24. Мемориальный дом-музей Файзуллы Ходжаева, Бухара // Orexca.com. orexca.com
25. Депутатлар Маданият вазирлигининг маданий мерос объектлари соҳасидаги ишидан норози // Kun.uz, 21.12.2018. kun.uz